

»U društvu jednog lica«

Oris nove bosansko-hercegovske proze

Uvod oziroma »Dilema«, kdo je bosansko-hercegovska pisateljica/pisatelj oziroma kaj (vse) je bosansko-hercegovska proza?

V prispevku se lotevam orisa aktualnih dogajanj v bosansko-hercegovski prozi. Medtem ko nova delovna definicija proze ni potrebna in če »novo« časovno omejimo na objave v zadnjih petih ali šestih letih, se nam vsekakor lahko zalomi pri razumevanju, kaj je bosansko-hercegovska proza. Skoraj samo po sebi se nam poraja kar nekaj vprašanj, če navedem le najbolj praktična in pragmatična od njih. Ali je to proza, ki nastaja v današnji postdaytonski Bosni in Hercegovini? Ali je to tudi proza pisateljic in pisateljev, ki so bili rojeni v nekdanji Socialistični republiki Bosni in Hercegovini, a sedaj živijo v drugih okoljih, družbah, državah? Ali je to naproza, pisana le v jeziku, ki smo mu nekoč rekli srbo-hrvaščina, v jeziku, ki se že kar nekaj časa, pogosto z iskanjem majhnih razlik, spreminja v vsaj štiri (bosanski, črnogorski, hrvaški, srbski) različne in med seboj »(pol)tuje« jezike? Ali lahko med aktualne bosansko-hercegovske prozaiste in prozaistke štejemo tudi pisateljice in pisatelje emigrante, ki so zamenjali, večinoma brez možnosti izbire med ostati in (ne)preživeti v domačem kraju ali izbrati novi kraj bivališča, ne le zapis pod oznako kraj stalnega bivališča, ampak tudi jezik, v katerem pišejo? Skratka, ali so del bosansko-hercegovske literature tudi dela, ki so bila napisana in prvotno izdana v angleškem, nemškem, švedskem, češkem ... jeziku?

Če ob problematiki definicijskih vprašanj navedem še resnično tragikomično informacijo, deluje vsa zadeva še bolj zapleteno. V preteklem letu je sektor za izseljence pri ministrstvu za človekove pravice in begunce Bosne in Hercegovine (2009) pripravil in izdal brošuro »Ko je ko u bh. diaspori – Pisci«. V brošuri so navedene biografije 72 pisateljic in pisateljev. Merilo za uvrstitev je bilo: »Ali so bili rojeni v Bosni in Hercegovini ali pa so kako drugače vezani na Bosno in Hercegovino v smislu daljšega bivanja in dela v BiH, študiranja ali pridobitve državljanstva« (Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice BiH, 2009: 5). Namen publikacije je ob olajšanju dela »institucijam, ustanovam in civilni družbi pri udejanjanju kulturnega sodelova-

¹ <http://www.jergovic.com>, <http://www.aleksandarhemon.com>

² Širjenje tega (socializacijskega) koncepta na tiste, ki so bili in so še v stiku s kulturno produkcijo na območju Bosne in Hercegovine ali širše, »jugoslovanske Atlantide«, in se to odraža v njihovi avtorski poetiki, bi nas pripeljalo do tega, da bi se npr. lahko spraševali, ali ni Aleš Debeljak z delom svojega esejističnega in pesniškega opusa, še zlasti pa z delom *Balkanska brv: eseji o književnosti jugoslovanske Atlantide* (Debeljak, 2010), bosansko-hercegovski pisatelj?

nja z izseljenci« tudi v prikazu, »da ima Bosna in Hercegovina v diaspori izjemna literarna imena, katerih dela dobivajo prestižne nagrade po svetu« in s tem »na najboljši način promovirajo bosansko-hercegovsko kulturo« (ibid.).

Čeprav lahko razumemo namen tovrstne »kdo je kdo brošure« in prizadevanja zaposlenih iz navedenega sektorja priti v stik s številnimi pisateljicami in pisatelji izseljenci, je v uvodu v publikaciji informacija, da z nekaterimi niso mogli navezati stika, zato med avtorji v publikaciji ob nekaterih mednarodno manj znanih ni »... Aleksandra Hemona, Miljenka Jergovića in Semezdina Mehmedinovića, ki jih naša in svetovna literarna publika« zelo dobro pozna (ibid.).

Glede na dejstvo, da imata prva dva od treh omenjenih in mednarodno uveljavljenih avtorjev, ki izvirajo iz Bosne in Hercegovine, svoja profesionalno oblikovana portala¹ z možnostjo vzpostavitve komunikacij ter da je tudi Semezdin Mehmedinović z nekoliko »guglanja« kot javna oseba brez težav izsledljiv in komunikacijsko dosegljiv, lahko sklepamo, da je šum na komunikacijah prej posledica nezainteresiranosti omenjenih kontaktiranih ustvarjalcev po uvrščanju v ta who is who oziroma verjetno nepristajanja na uvrstitev pod neko novo etiketo pripadnikov kulturne elite bošnjaškega Naroda. Kljub temu, če postavimo v oklepaj nekoliko Blut und Boden sentiment navedene brošure, pa nam lahko njen pristop služi tudi za naše uvrščanje proze med aktualno bosansko-hercegovsko prozo, kjer je izbira usmerjena v primarno ali sekundarno bosansko-hercegovsko teritorialno identiteto kot eno ključnih identifikacijskih sidrišč in vsebinskih poudarkov konkretnih pisateljic in pisateljev.²

Tako obseg kot tudi forma in tematska opredeljenost prispevka seveda narekujeta in omejujeta njegovo vsebino. Čeprav je bosansko-hercegovska proza vsaj generacijam, ki so še bile pionirske, tako jezikovno kot tudi – v originalnih ali prevedenih izdajah za bosansko-hercegovski trg – finančno dostopna, je njena prisotnost, kaj šele informativnost in kritična presoja na marginah pisanja o literaturi na slovenski kulturi namenjenih straneh dnevnikov, tednikov in tudi domače strokovne tozadevne periodike.

Če izvezamo že omenjena Hemona in Jergovića, ob Karahasanu v širšem prostoru najbolj uveljavljena sodobna avtorja bosansko-hercegovske proze, hitro ugotovimo, da je aktualna bosansko-hercegovska proza slabo prevedena v slovenski jezik, z, ob navedenih, morda izjemo Andreja Nikolaidisa, ki občasno nastopa tudi kot kolumnist v slovenski publicistiki. Verjetno je to pomanjkanje prevodov kombinacija različnih razlogov. Eden je prav gotovo ta, da ni subvencij za prevode novih bosansko-hercegovskih literarnih del, ki se jih verjetno lažje dobi za prevode literature t. i. »manjšinskih narodov« članic EU (npr. Baska Axtage). Ob tem pa verjetno tudi dejstvo, da večina urednikov, ki odloča o prevodih, lahko bere in razume bosansko-hercegovsko prozo v izvorniku ter potem, predvidevam, raje segajo po drugih »perifernih« evropskih literaturah in njih kakovostnih avtorjih (npr. prevodi popisovalca »obrobne« Evrope Stasiuka v slovenščino) iz ne tako samoumevno razumljivih jezikov.

Ne glede na razloge te neinformiranosti in slabe dosegljivosti bosansko-hercegovske proze v prevodih in originalnih izdajah v Sloveniji je namen mojega prispevka prej oris aktualnih dogajanj in ne nekakšno izčrpno podajanje kdo (vse) je kdo v aktualni bosansko-hercegovski prozi. Seveda je vsak tovrstni oris omejen z nagnjenji bralca, ki orisuje dogajanja in spremembe. Kolikor se je dalo, sem poskušal biti dober in s strani domačih bosansko-hercegovskih poznaval-

cev sodobne proze poučen bralec, a se seveda zavedam vrzeli v tem orisu. Ker bi bil oris, ki bi zelo na gosto nametal le pisatelje in pisateljice, njihova dela s kratkimi opisi navedenih del, ki so znana kot kakovostna, če že ne presežna, in se nahajajo na moji knjižni polici, kar je pogosto edina vsebina tovrstnih orisov, po mojem skromnem mnenju prej neinformativen kot informativen, sem se odločil, da skozi nekatera po obliki in vsebini najbolj ključna, skorajda, upal bi si reči, idealnotipska dela poskušam prikazati stalnice in premike v aktualni bosansko-hercegovski prozi. Pri izbiri teh tipičnih del pa sem si vzel svobodo, da predstavim v našem prostoru še manj znana dela in njihove ustvarjalce.

³ O percepciji dela Alexandra Hemonu glej tematski blok, posvečen Hemonu, v št. 10/11 časopisa Razlika/Difference, ki je dostopna na <http://www.razlika-difference.com/razlika10.htm>.

⁴ O dilemi izbire jezika ustvarjanja in težavnosti prehoda glej intervju s pesnikom v Mladini 2010 (51–52): 83–87 (Horvat, 2010).

Putovanje započeto od kraja – mladostniški Bildungsroman ali transformacija begunca v priseljence

»Jednom je u školi Petra počela lekciju sa pitanjem »Ko ste bili?« Gledali smo je začudeno. »Ko ste bili?« ponovila je s osmijehom na licu. »Želim znati ko ste bili prije nego ste došli u Švedsku.«

(Bečević, 2009: 177)

Dejstvo je, da je bila v razpadu socialistične Jugoslavije Bosna in Hercegovina najbolj usodno zaznamovana z grozotami vojne, kar seveda pomeni tudi, kot to v uvodu v esej o nomadizmu v prozi Aleksandra Hemonu in Saše Stanišića ugotavlja Davor Beganović, »da ni bilo nikakršnega razloga, da ne bi tudi bosanska književnost nosila posledic tega, kar se je zgodilo na njenem ozemlju« (Beganović, 2009: 278–279). Ključna odločitev, pred katero so bili ustvarjalci in ustvarjalke, je bila odločitev o odhodu, ki je pogosto bila prej vprašanje preživetja kot pa odločitev ali-ali. Odhod je pomenil tudi odvajanje od lastnega kulturnega miljeja. V eksilu pa se dilema odvajanja in preloma najbolj izrazito kaže v dilemi jezika. V odločitvi o jeziku ustvarjanja (ibid.).

Ta dilema je bila pri tistih, ki so ali odšli po že ustvarjenem opusu v tedanjem srbo-hrvaškem jeziku ali dokončanem vsaj srednješolskem izobraževanju v maternem jeziku, hujša kot pri mlajši generaciji. Tisti, ki so šele vstopili v najstniška leta tik pred ali med odhodom, so postali vojni begunci v osnovnošolskem obdobju ter nadaljevali šolanje in socializacijo v izobraževalnih sistemih družb, v katere so se preselili. Zgodba o zavestni odločitvi o zamenjavi jezika, v katerem bo pisec ustvarjal, je najbolj razdelano predstavljena pri svetovno najuspešnejšem bosansko-hercegovskem pisatelju Aleksandaru Hemonu in objavljena v številnih intervjujih.³ Bliže naši ožji kulturni sceni je Josip Osti, sarajevski pesnik, esejist, prevajalec, ki v svoji novi domovini in novem domovanju na Krasu začne ustvarjati poezijo v slovenskem jeziku ter za svoj prvenec Kraški Narcis v nematernem jeziku dobi Veronikino in Župančičevo nagrado.⁴

Ustvarjalci in ustvarjalke, ki so začeli ustvarjati v drugem jeziku, so seveda, če so pri tem bili uspešni, kar je vsekakor posledica tako osebne nadarjenosti kot tudi velikega truda, bili pogosto deležni tudi pozitivnega odziva v novih okoljih, vključno s književnimi nagradami in/ali prestižnimi štipendijami. Ob neizpodbitnem dejstvu kakovosti ustvarjenega v prisvojenem jeziku, ki pri Hemonu kliče po primerjavi z verjetno, vsaj v evropocentričnem svetu, idealnim tipom tovrstnega jezikovnega prehoda Josephom Conradom, pa je seveda odprto vprašanje, ali je ta lastni »samoprevod« v novi jezik ustvarjanja, ki je pogosto povezan, kot omenja Josip Osti

(glej Horvat, 2010), s pozornejšim odnosom do prisvojenega jezika, ki je lahko pri ustvarjalcu v maternem jeziku zakrnel, tudi džoker na zahtevnem literarnem trgu, zlasti v primerih prisovitve t.i. velikih, svetovnih jezikov.

Naj navedem tukaj kot primer le izkušnjo verjetno enega glede na njegovo bi(bli)ografijo največjih nomadov in mojstrov prilagajanja vedno novim (lokalnim) okoljem med bosansko-hercegovskimi ustvarjalci in ustvarjalkami, Igorja Štiksa. Njegov drugi roman *Elijeva stolica*, izdan leta 2006, je veljal za eno najboljših del, izdanih v tistem obdobju v hrvaški in bosanski prozi (Štik, 2010). Zanj je avtor prejel vrsto nagrad in izrazito pozitivnih kritik. Kmalu so sledili prevodi v tuje jezike. Relativno hitro smo dobili pri Študentski založbi tudi prevod v slovenščino. To je kompleksno delo, ki glavnega junaka Richarda Richterja sicer res umesti v oblegano Sarajevo, a gre kljub miljeju, v katerem se s selitvijo na osi Pariz–Dunaj–Sarajevo in nazaj dogaja zgodba, za klasičen moderen evropski bogato fabulativen roman prespraševanja lastne identitete, v katerem si evropski intelektualec in pisatelj sodi sam (na kar aludira že junakov priimek). Kljub nedvomni kakovosti dela, priporočilom in naklonjenim kritikam, Štiksov roman ni bil preveden v angleški jezik in izdan v Veliki Britaniji, ker se je, kot mi je v pogovoru razložil avtor sam, potencialni založnik kljub izvrstnim priporočilom pri tehtanju možnosti za izdajo odločil, da je britanski trg trenutno zasičen s pisatelji s podobnimi življenjskimi zgodbami. Ta primer navajam za tehten razmislek o delovanju mednarodnega literarnega trga.

Da pa so mogoči prodori, vsaj na morda manj z istovetno življenjsko zgodbo zasičene literarne trge s seveda kakovostno prozo, napisano v jeziku teh trgov, kažeta primera prvencev najmlajše generacije bosansko-hercegovskih ustvarjalcev iz eksila. V mislih imam uspeh dveh ustvarjalcev. Saše Stanišića z njegovim *Wie der Soldat das Gramofon repariert*, izdanim v Nemčiji leta 2006 in prevedenim leta 2009 z naslovom *Kako vojnik popravlja gramofon* (Stanišić, 2009) v BiH ter Zulmirja Bečevića z istega leta na Švedskem izdanim *Resan som började med ett slut* ter prevedenim leta 2009 z naslovom *Putovanje započeto od kraja* (Bečević, 2009) v BiH. Stanišić je iz Višegrada prišel v Nemčijo s štirinajstimi leti, Bečević pa iz Orašja na Švedsko z desetimi. Oba sta z družinama pred vojno pribežala v novi državi njunega bivanja in tudi jezika njunega ustvarjanja. Oba romana sta dobila vrsto nagrad. Stanišićev roman pa je postal svetovna uspešnica, do zdaj je bil preveden v več deset jezikov, predelan v gledališko igro, govori pa se, tako nas vsaj obveščajo literaturi namenjeni spletni portali, tudi o snemanju filma po literarni predlogi.

Za oba romana sta značilni sorodni zgodbi. Začneta se s pozicije dečka, ki skozi naivno otroške oči opisuje razpad nekdanje multikulturene čaršijske skupnosti. Temu sledi beg z družino pred verjetnim fizičnim pokončanjem pri etničnem čiščenju. V drugem delu pa se naslovna junaka Aleksandar/Nino, ki ne skrivata, da gre za avtobiografski zgodbi mladih piscev, soočata s prvotno marginalno pozicijo begunca in odraščanjem v novem okolju. Pri tem se otroška, včasih tudi skorajda infantilna pozicija, ki kot dober pripomoček omogoča ustvarjalcema risanje razpok v tedanji multikulturalnosti (npr. pri Stanišiću epizoda z zabave na podeželju ob odhodu nekega sorodnika v vojsko, ko se ob znani pesmi o Emini prikaže sosed, ki začne muzikantom groziti s pištolo, naj nehajo s tem »turško-ciganskim sranjem«) domačega lokalnega bosanskega okolja, z dozorevanjem postopoma kruši v soočenje z bivanjem v predmestju nečaršijske urbane kulture zahodnoevropskih mest.

Putovanje započeto od kraja je delo verjetno najmlajšega od močno uveljavljajočih se bosansko-hercegovskih ustvarjalk in ustvarjalcev v eksilu. Glavni junak romana s številnimi avtobiografskimi potezami, dvanajstletnik Nino, se je nekega aprilskega dne leta 1994 ob

granatiranju prisiljen z materjo in očetom izseliti iz Orašja. Tričlanska družina se po daljši avtobusni odisejadi skozi Madžarsko, Romunijo, Ukrajino in Poljsko znajde v begunski soseski na Švedskem, kjer delijo stanovanje s tričlansko družino, ki je prišla iz Sarajeva. Najstnik Nino se znajde v »pripravljalnem razredu« na neki švedski osnovni šoli. Razred sestavlja mešana imigrantska skupina otrok, ki je tarča norčevanja in posmeha švedskih vrstnikov (»Črni hudiči ... Pojdite nazaj v Afriko.«).

V zgodbi se prepletajo tipične težave odrasčanja v pestrem etničnem okolju begunske soseske, ki jih Nino rešuje skupaj s svojimi begunskimi prijatelji. S pomembnimi nasveti, zlasti glede deklet, mu pomaga starejši na področju zapeljevanja, izkušeni in uspešni sostanovalec Adis. Pri izboljševanju svojega položaja v vrstniških odnosih mu pomaga dejstvo, da postane pevec skupine »Črnoglavci«, ki jo ustanovi skupaj s svojimi sotrpini iz soseske. Doživi tudi ljubezen s švedsko najstnico Jesiko. V zgodbi so tudi klasični najstniški elementi kajenja, prvega opijanja, drobne delikventnosti, debat o spolnosti na splošno, o masturbaciji ...

A ob teh predvidljivih najstniških zagatah odrasčanja sočasno teče še zgodba o begunski izkušnji in predvsem o težavah odraslih v prilagajanju na novo okolje in novo življenje. Tako se najstniki bojijo Lenarta Nilsona, ki ga kličejo »Volk«. To je policist, ki nadzoruje begunce in begunsko sosesko. Ta s »krvavimi očmi tava po naši ulici« in išče tiste, ki ne upoštevajo pravil. Družine, ki jim ne uspe urediti statusa izseljenca, izženejo iz soseske.

Ob vsem skupaj pa se predvsem krhajo partnerske vezi med starši. Praviloma patriarhalni moški v novem okolju zdrснеjo v nekakšne letargije in dobijo občutek nepomembnosti, kar se na primer pozna v odklanjanju učenja švedskega jezika. Ženske so bolj vitalne pri vzpostavljanju novega življenja. Vrstijo se prepiri. Dogajajo se boleče izkušnje o nezmožnosti vključevanja v švedsko urbano družbo, ki jo lepo kaže Adisov primer, ko ga zapusti njegovo švedsko dekle iz bogate družine in mu pač to odkrito razloži z razliko v statusu. To, da jo on potem ozmerja s kurbo, je zgolj slaba uteha.

Eden pretresljivejših delov romana je zgodba o prijatelju Abdulu in njegovem očetu Ibrahimu (Bečević, 2009: 167–177), ki svojo izgubljenost v novem okolju sublimira z nasiljem nad lastno družino. Nino in prijatelji se odločijo, da naredijo izživljanju konec s tem, da pretepejo Ibrahima, ki pretepa njihovega prijatelja Abdula. V skrbno načrtovani nočni zasedi, kljub vsem strahovom in pomislekom, ga pričakajo v parku in ga res dodobra premikastijo ter mu tudi razložijo, zakaj: »Nočemo tvoje denarnice in tvojega denarja stari, razumeš? Hočemo, da nehaš pretepati Abdula, ti ga mučiš, razumeš? Zdaj si videl, kaj pomeni, ko te pretepajo, a je zabavno?« (Bečević, 2009: 176). Ko se Ibrahim v joku zlomi in obljubi, da tega ne bo več počel, se Nino zave, da »nori Ibrahim sploh ni nor, ampak le izgubljen« (Bečević, 2009: 177). Po svoji nemoči in predaji pred usodo se mu zazdi enak njegovemu očetu. Očetu, ki se čedalje pogostejše prepira z mamo, očetu, ki ga pijanega zadene tramvaj. Zgodba se po letu dni izteče s podelitvijo dovoljenj za bivanje in koncem šolskega leta. Družine se izseljujejo iz begunske soseske in ob podpori njim lastnih etničnih imigrantskih skupnosti iščejo prostore za nove začetke. Usode najstnikov se ločijo. Nekatera prijateljstva se še potegnejo v pozno najstništvo in v študentski čas. Druga presahnejo. Ko se jim uredi priseljski status, začneta ločeno živeti tudi Ninova oče in mati. Nekega obdobja prilagajanja novemu okolju je nedvomno konec.

Prvenec, ki je na Švedskem dobil nagrado »Najboljši priseljski pisatelj na Švedskem 2008«, lahko razumemo kot sodobno izpeljanko Bildungsromana. Za to vrsto proze o resocializaciji v novih okoljih je značilno, da gre pri večini bosansko-hercegovskih ustvarjalcev in ustvarjalcev v izseljenstvu za prehode iz kulturnih miljejev malomeščanske čaršije v okolja urbanih

⁵ Lep primer ironično-ciničnega pogleda na Zeitgeist sodobne bosansko-hercegovaške družbe sta deli Imamovića Jel neko vidio djevojčice, kurve, ratne zločince (Imamović, 2006) in Tajna doline piramida: u potrazi za dokazima da su u Bosni i Hercegovini živjela inteligentna bića (Imamović, 2008), ki že v naslovih nakazujejo ironičen pristop. Bolj pesimistično podan Zeitgeist skozi slikanje pasivnosti vsakdana pozabljenih beguncev in vojnih veteranov pa najdemo v novjših romanih Josipa Mlakića (npr. Čuvari mostova (Mlakić, 2004) in Ljudi koji su sadili drveće (Mlakić, 2010).

⁶ Druga, dopolnjena izdaja pesniške zbirke je v obliki e-knjige v formatu pdf dostopna na www.bgs.ba/pdf/emir_sakovic.pdf.

velemest. Pri mlajši generaciji, ki pri tej obliki prevladuje, pa tudi za prehod iz nedolžnosti položaja in pogleda otroka skozi težave adolescence v odraslost v urbanem, mestnem okolju. Okolju (vele)mest, ki so vsaj na prvi pogled strpnejša do drugačnosti in Drugega, strpnejša do beguncev, migrantov, obrobnežev, marginalcev. To pa seveda ne pomeni, da te visoko urbanizirane družbe v svoji hiperpravni realnosti ne bi jasno določale družbenih položajev in iz njih izhajajočih omejitev tovrstnih marginalnih slojev. Zato so bosansko-hercegovski Bildungsromani predvsem iskrene zgodbe o soočanju s temi omejitvami, pogosto tudi o soočanju s subtilno represijo družb, ki same sebe štejejo za t. i. odprte družbe (npr. težave iz Brgićevih zgodb o pridobivanju »kanadskih izkušenj«, ki so temeljni pogoj za zaposlitev). V tem fokusu to niso le romani o usodah posameznikov. So tudi romani o manku empatije v na prvi pogled manj nesrečnih družbah, v katerih ti posamezniki poskušajo najti nova oblačila svojih usod.

Hkrati pa so to zgodbe o razpadu nekih starih usod, starih zvez. Starih ljubezni, ki v novih razmerah in okoljih ne morejo več delovati. Kljub vsej bridkosti pa nas junaki, globoko prepredeni z avtobiografskimi notami ustvarjalcev, presenečajo s svojo vitalnostjo.

Turist u nevolji – avtoironični faction

»Život je klopka za riječne rakove i ljude.«

(Šaković, 2010: 111)

Ena od značilnosti aktualne bosansko-hercegovaške proze je velika doza ironije in cinizma. Cinični ironizaciji konkretnega stanja tako v državi kot tudi na ravni skupinskih in posameznikovih usod⁵ ni tuja niti visoka stopnja samoironizacije književnega lika, nosilca zgodbe. Ta pogosto nastopa kot nekakšen slabo prikriti avtobiografski dvojnik ustvarjalca samega ali celo skozi hoteno zabrisovanje meje med avtorjem dela, pripovedovalcem zgodbe in glavno osebo, ki nastopa v zgodbi. Ta, seveda namerni postopek je na delu pri številnih, zlasti mlajših pisateljih in še zlasti v njihovih avtobiografskih knjižnih prvencih ali zgodnejših delih, kjer v obliki zbirke zgodb ali romana po navadi nekje na poti preizprašujejo svoja osebna identifikacijska vprašanja. Medtem ko je za čas vojne in krhkega premirja tik po njej bilo značilno to preizpraševanje v poeziji, ki je pogosto prehajala v poezijo v prozi, ter v kratkih zgodbah, se v zadnjem času to preizpraševanje seli v roman. Zelo kakovosten avtoironičen roman te zvrsti je tudi edino prozno delo žal pred kratkim umrlega Emirja Šakovića *Turist u nevolji* (2010).

Avtor, ki je pred tem izdal zbirko poezije *Pjesme iz pouzdanih izvora*,⁶ v kateri je z veliko avtoironije opisal vojno izkušnjo ter (ne)zmožnost življenja tedaj nezaposlenega literata v post-daytonski BiH, v svojem proznem prvencu prepleta forme literariziranega potopisa v daljno severno prestolnico Helsink, avtobiografskih ironičnih preizpraševanj, neuspešne ljubezenske zgodbe in izleta do dežele »dedka Mraza«. Pred nami se iz banalnosti gostovanja in literarnega večera v finski prestolnici, ki ga mlademu bosanskemu pesniku organizira njegova v Sarajevu spoznana finska prijateljica Ida, tke po obsegu kratek, a luciden in predvsem avtoironičen

roman o obličju drugega, v katerem se samospoznavamo, ter o (ne)zmožnosti medsebojne komunikacije, pogojene s kulturnimi razlikami.⁷

Čeprav je bil eden prvotnih namenov literarnega gostovanja, ob oddihu od domačega sarajevskega vsakdana, možnost srečanja s poročeno švedsko literarno ustvarjalko, ki jo je pripovedovalec, »turist u nevolji«, spoznal in imel z njo ljubezensko razmerje na, kot aludira zgodba, dnevi Vina in poezije v Goriških brdih, se ob telefonskih klicih v prazno odvija predvsem preizpraševanje avtorja/pripovedovalca zgodbe/literata »turista« o lastni neumnosti. To soočenje s samim sabo je prepleteno s psevdoetnografskimi ugotovitvami o sodobni finski družbi s strani za fragmente urbanih (sub)kultur Helsinkov in Finske na splošno empatičnega pohajkovalca in potopisom o poti na skrajni sever Finske in neuspešnem poskusu celjenja srčnih ran s tokrat samsko potencialno ljubico Teijo. Vse skupaj pa je še dodatno marinirano s citati iz svetovne literature (suicidalni Strindberg, »perverzni« iskalec vojne Hemingway...) ter urbane športne kulture (Krutov, Makarov, Lionov – najboljša napadalna trojica v hokeju vseh časov, boksarski dvoboj v Kinšasi, slavna madžarska enajsterica iz petdesetih s Puskasom, van Bastenov volej iz leta 1988 ...).

Že sam uvodni odstavek se zavrti okoli medkulturne razlike, odnosa do kadilcev. Uvodno poglavje pa se nadaljuje z bežnim srečanjem Fehima na dunajskem letališču. Fehim, »Bosanec z ameriškim potnim listom«, v delu nastopa še na nekaj mestih, ko se ob avtoironizaciji lastnega položaja naš »turist« sprašuje, kako je z njim (»Kaj piješ tam in a piješ solo? Z nostalgijo ali brez?«; »Kako gre v Ameriki, Fehim? Čemu se ti zdi danes podobna Bosna?«). Ob ironičnem preizpraševanju o neumnosti »amaterskega« zaljubljanja v poročeno Švedinjo in nabijanja rogov »Hogarju Groznemu« ter futuristično-fikijskih poglavjih, v katerih nesrečno zaljubljeni poet opisuje, da se mu bo strgalo zaradi neuspešnega klicanja nekdane ljubice ter kako se glede svoje »srčne bolečine« zagovarja pred finskim parlamentom, se našemu literarnemu liku postavljajo tudi vprašanja o (ne)smiselnosti uradnega namena njegovega potovanja, saj koga pa še zanima njegova zgodba »pet in še nekaj let po vojni«, kar pripelje tudi do zamujanja na prvi predvideni literarni večer ter kar se da hitro obdelavo drugega, ki ga, vsaj takšen je vtis ob branju, izvede, ker čuti moralnega mačka do gostiteljice.

Ob močni in cinični avtoironičnosti pa delo krasijo kratki pogledi v drugo, drugačno finsko družbo in največkrat kratke filozofske figure. Čeprav se našemu »turistu« pohajkovalcu sprva zdi urejena družba na severu melanholično depresivno žalostna in »s slabo kuhinjo« ter je eden njegovih prvih vtisov, da »na Finskem ni dela za vojake odrešitve«, se ta slika počasi spreminja. Tako najde na boljšem trgu prodajalca, ki prodaja in posluša povsem enako glasbo kot on sam. Ugotovi, da ob manjšinski finski pravoslavni cerkvi, kipu vojščaka na tolstem konju ... tudi na Finskem obstaja brezposelnost ter bi lahko v lokalih, ki jih obiskuje, vseeno uvedli natakraje in s tem posledično zmanjšali brezposelnost. Melanholičnost, ki pa je tako zelo prisotna, mu postaja vseh in v obisku finske vasi na daljnem severu, ki mu deluje »ameriško«, spozna lokalca Raima. V obličju tega obrobneža, stalnega inventarja vaše gostilne, najde sorodno dušo in za njuno prijateljevanje ter pivsko bratovščino niso potrebne odvečne besede. V približevanju konca pa se nam nekako čedalje bolj dozdeva, da gre le za dve pojavno različni, a sorodni obliki samote in melanholije, finska je morda bolj introvertirana od te, ki jo z veliko dozo ironije kaže naš bosanski pohajkovelec.

⁷ Roman je tako po pristopu kot po dozi avtoironičnosti in tudi dejstvu, da v drugačnem, tujem okolju, avtobiografski nosilni lik vseeno najde sebi zelo podobne obrobneže, soroden delu Komo Srđana Valjarevića (2009). V njem Valjarević opisuje svoje izkušnje o bivanju v mondeni, ustvarjalcem namenjeni, vili ob petičnem jezeru Como kot posledici mednarodne pisateljske štipendije.

⁸ Več o tem pristopu glej v zbirki intervjujev, ki jih je dal Danilo Kiš in ki so zbrani v knjigi Gorki talog izkustva (Kiš, 1991) .

V intervjuju ob izdaji tega potopisnega romana avtor sam vidi svoj roman kot »dinamično, odprto in komunikativno« delo s poetsko intenco. O odnosu med fikcijo in dejstvi v svojem kratkem romanu pa poda zanimiv odgovor, da »nekaj zamolčim, nekaj se zlažem, nekaj opišem bolj izrazito«. Svoj pristop utemeljuje z dokumentarnim pristopom v književnosti s sklicevanjem na Danila Kiša in njegov »faction« pristop.

Gre za objektivizacijsko-dokumentarni pristop, ki četudi oblikuje in uporablja fiktivne dokumente, poskuša skozi prozo rekonstruirati »ne toliko zavest kot svet«, v katerem živijo junaki književnih del.⁸ Pristop, ki nam z reportažnimi vinjetami oblikuje podobo vsakdana pri tem konkretnem delu kot tudi pri številnih drugih novejših proznih delih bosansko-hercegovske književnosti. Vsakdana, ki je, kot v intervjuju poudari Šaković (2010 a), zasnovan na osrednji življenjski izkušnji (»Imel sem dvaindvajset let, ko se je začelo. Tudi Anneli je imela dvaindvajset let, a za njo se še nič ni začelo.« Šaković, 2010: 29). Zanj in za številne druge pišočke je to vojna in življenje v »bolj ali manj izrednih razmerah« v Bosni in Hercegovini po njej. (Avto) ironija in zdravi cinizem pa se, ob obvladovanju intertekstualnosti skozi prepletanje pripovednih form, kaže kot eden redkih antidepresivov.

Godišnjica mature – shortcuts ponesrečenih usod ali in vendar kratke zgodbe

»To sutra, medutim, nikad ne osvane. Neće ni sutra.«

(Begagić, 2006: 20)

Književna dela bosansko-hercegovskih ustvarjalcev in ustvarjalk, ki so nastajala med samo vojno in tik po njej, so v svojih poskusih pisanja o razumevanju dogajanja in mestu samih pišočih akterjev v tedanjih časih ubirala kot izrazno sredstvo ali poezijo ali krajše literarne forme, najpogosteje kratke zgodbe. Med ključna dela iz vojnega obdobja lahko štejemo Sarajevo blues Semezdina Mehmedinovića (2004), ki je prvič izšlo leta 1992, ter delo Tajna džema od malina Karima Zaimovića (2005). V tedanjih pogosto fragmentarnih zapisih na meji med poezijo in prozo se ustvarjalci in ustvarjalke niso hoteli postavljati v viktimizirano vlogo in hkrati tudi ne postati glasniki vzpostavljajočih se nacionalizmov. To pisanje v vojni je tako bilo predvsem, kot ugotavlja Kazaz, pisanje, ki odpravlja herojsko paradigmo, pisanje zgodovine od spodaj, s pozicij malega, marginaliziranega človeka (Kazaz, 2009: 55).

Ta luzerska izkušnja s fronte, izkušnja, ki nam z globoko iskrenostjo kaže, kako so/smo vsi »gubitnici«, je skozi fragmentarne uvide v vsakdan vojaka in zlasti njegovega psihološkega stanja podana v Šehićevi zbirki zgodb Pod pritiskom (Šehić, 2008). Izkušnja obleganja pa v Mehmedinovićeve Bluesu, kjer avtor ugotavlja, da je vojna »in nič se ne dogaja«. Zgodbe o vojni/iz vojne se nam kažejo predvsem kot intimne, osebne bitke z izgubo smisla, kot (ne) zmožnost razumevanja ideološko zapakiranega Zla in, osebno menim, da je verjetno tu in to vrh kakovostne (anti)vojne bosansko-hercegovske poetike, v boju z jezikom samim oziroma, kot ugotavlja Kazaz: »dejstvo vojne tako postane vodnjak metafor, iz katerega nastaja presežna književnost« (Kazaz, 2009: 73). V notranjem boju, kako govoriti o nedojemljivosti Zla in hkrati ohraniti etično osebno integriteto. Čeprav nam prostor ne dopušča, da bi podrobno analiziral

⁹ Zbirka zgodb je izšla v prevodu v bosanskom jeziku pod naslovom *Istetovirane slike* (Ljuca, 2009).

¹⁰ Te so ne tako redko tudi posledica dejstva, da izvirajo iz mešanih zakonov.

¹¹ O tej dilemi glej intervju s Sejo Sexonom, ki sebe definira kot četrto entiteto v Bosni in Hercegovini: »Četrta entiteta sem jaz. ... To smo ljudje, ki težko prenašamo idiotizme. Nekateri smo v diaspori.« (Alič in Škerl Kramberger, 2009)

zbirko zgodb *Tajna džema od malina*, v kateri Zaimović (2005) ne le predvidi ter opiše svojo verjetno smrt, ki se žal tudi uresniči, saj vsestranski mladenič kulture umre med enim od granatiranj Sarajeva, moramo opozoriti na prefinjen, z absurdom prepojen način dekonstrukcije zastrupljajočih, fatalizma polnih ideologij, ki je najbolj izrazita v naslovni zgodbi zbirke.

Že med samo vojno in takoj po njej pa se fokus usmeri v eksilantsko preizpraševanje lastnih identitet. Identitetne pozicije, ki so se še nedolgo nazaj zdele neproblematične, se prelomijo in njih nosilci se iz izgubljenih identitet v svojih eksilantskih malih dramah poskušajo na novo vzpostaviti, kar pa je seveda povezano z nujnostjo iskanja odgovora na večni »kdo sem«.

V bosansko-hercegovski književnosti je ob bolj popularnih in v prevodih dostopnejših eno takih prelomnih del S ove strane života Dubravka Brigića. Ta že s svojimi uvodnimi stavki pokaže, kako je avtor iz groze vojne pahnjen v grozo eksila in vprašanja, kdo sploh (še) je: »Moj ime je – Nihče. Četudi sem odšel prostovoljno, nisem imel izbire. Zdaj, zdaj sem le eden tistih, katerih vzglavnik in solze so se preselile v spomin. Živim od tistega, kar je mrtvo, natančneje: hranim se z lastnim truplom« (Brigić, 1999: 5). Med zgodbe, eksilantske dnevnike, pogosto nomadske usode, so umeščena tudi pisma, ki jih dobiva Brigić. V njih mu znanci in znanke poročajo o njihovih begunskih usodah. Te so večinoma ponižujoče. Tako zgodbe kot pisma so si sorodna po tragiki izgube ne le prostorskega mikrokozmosa, ampak tudi identitetnega sidrišča ter tudi počasni izgubi jezika ali nezmožnosti, kot si želi eden od dopisovalcev, »napiti se v lastnem jeziku«. Po tem, da, kot pravi Brigić v eni od zgodb, ko je konec otroštva, je tudi konec utehe. In kako je z Zlom? »Hudič ni v duši nekega posebnega naroda, hudič je v vsaki osebi posebej. Samo čaka, da ga zbudimo (Brigić, 1999: 172).«

Čeprav se sodobna poetika melanholije (Beganović, 2009) seli v daljša prozna besedila, po navadi v obliko romana, to še ne pomeni, da v novi, aktualni bosansko-hercegovski prozi ni več kratkih zgodb. Te so še vedno močno prisotne in tudi dobre. Delno je to gotovo tudi posledica natečajev in festivalov kratkih zgodb, ki se odvijajo na prostoru nekdanjega skupnega srbo-hrvaškega jezika, ter regionalne literarne periodike (Sarajevske sveske, Zarez). Še vedno se dogaja, da so kratke zgodbe oblika prehoda iz poezije v prozo (npr. Šabotić, 2008), včasih tudi prehoda iz maternega jezika poezije v prisvojeni jezik nove eksilantske izkušnje.

Tako pesnik in esejist Adin Ljuca v delu *Hidžra* opiše svoj odhod iz rojstnega mesta (»Ko mi je sosed prišel na vrata z zahtevo, da na nekakšen košček papirja podpišem, da moj dom ni več moj dom, sem začutil: spet je nastopil čas velikih geografskih odkritij.« (Ljuca, 1998: 6)) v eksil še v formi poezije. Samo težavnost prilagajanja življenju v Pragi, v katerem pretanjeno, ob svoji usodi, opisuje tudi usode čeških marginalcev, ki jih srečuje in z njimi deli svojo usodo obrobnosti (npr. stanodajalec, ki je zapiti nekdanji uspešni gimnazist), pa je opisal in izdal leta 2005 v zbirki kratkih zgodb *Vytetované obrazy* v češkem jeziku.⁹

Poleg eksila tistih, ki so zapustili Bosno in Hercegovino, pa obstaja tudi notranji eksil. Ustvarjalke in ustvarjalci, ki se nočejo podrediti delitvi na prevladujoči osi religijske podstat določanja pripadnosti enemu od treh konstitutivnih narodov postdaytonske Bosne in Hercegovine, skratka, ki nočejo zožiti bogastva svojih osebnih identitet¹⁰ na zapovedano izbiro, se znajdejo v državi, ki je niso zapustili ali pa so se vrnilo oziroma se vračajo vanjo, v podobni odtujeni vlogi kot tisti, ki so odšli v tujino ter Bosno in Hercegovino zgolj občasno obiskujejo.¹¹

Med avtorji in avtoricami, ki delujejo v postdaytonski Bosni in Hercegovini, pa lahko rečemo, da kratke zgodbe v zadnjem času izrazito zaznamuje ženska pisava, saj začenjajo prevladovati avtorice, tako po popularnosti, kakovosti ustvarjanja kot tudi po nosilkah nagrad, namenjenih kratki zgodbi. Vodilne avtorice v svojem proznem in publicističnem delovanju presegajo teritorialni okvir Bosne in Hercegovine in se uveljavljajo v širšem jezično sorodnem prostoru. Tako po popularnosti izstopa Melina Kamberić z zbirko zgodb Cipele za dodjelo oskarja (Kamberić, 2009), kjer z naslovno zgodbo nakazuje na dejstvo, da je nekoč hodila z bosanskim dobitnikom oskarja. Po širši odmevnosti in kakovostnem presežku pa Lamiya Begagić z zbirko Godišnjica mature (Begagić, 2006) in Snežana Mulić z zbirko Sanduk po mjeri (Mulić, 2007).

Zbirka Godišnjica mature je sočasno izšla v Sarajevu in Beogradu in je, kot nakazuje že sam naslov, sestavljena iz triindvajsetih kratkih zgodb, ki v carverovski maniri s čim manj besed poskušajo podati nekakšno inventuro življenjskih usod sošolcev iz nekega imaginarnega gimnazijskega razreda. Sošolcev, ki so »bili zadnja gimnazijska generacija, ki se ji je posrečila ekskurzija« (Begagić, 2006: 12). Naslovi zgodb so sestavljeni iz imena pripovedovalke/pripovedovalca in kratkega naslova. Zgodbe pa se končajo s podatkom o imenu, vzdevku in klopi, v kateri je pripovedovalka ali pripovedovalec sedel/sedela v razredu.

Zbirko začenja zgodba, v kateri nekdanji sošolec Sejo pokliče Edina in ga povabi na svojo poroko. Iskreno pove, da je klical tudi druge, a nihče ne more priti, in če ne pride on, bo ostal brez poročnega botra. Ameriški sosedje so seveda navdušeni, ko jim pove za povabilo, ne razumejo pa, ko jim odvrne, da pač ne bo šel v Boston na poroko. Ko ga vprašajo, zakaj ne, jim Edin ne zna odgovoriti. »Ne z besedami. Ne s pogledi. Niti v bosanščini. Niti v angleščini. V nobenem jeziku tega sveta.« (glej Begagić, 2006) Sledijo zgodbe, ki govorijo o profanih usodah, o življenjih, ki se spreminjajo v okruške, o ljubezni, ki je ni več, o kesanju in strahovih, a tudi o odločitvah.

Zgodbe vsebujejo »klasični« inventar usod sodobnega slehernika, ki sega od ljubice na čakanju; informatika, ki ga ne morejo rešiti feng šui nasveti prijateljice; prevaranem možu; zadreg biti srečen med prazniki; o ofucanem življenju, ki se kaže tudi v ofucanem in zbledelem pohištvu; o kesanju očeta, ki je po nesreči ubil zlato ribico svojih sinov; o užitku priviti se ob telo žene ... pa vse do tega, kako je Boston zjutraj nemogoč. Med temi miniaturnimi-biografijami neke razseljene generacije se skozi usta sošolca/sošolke, ki pripoveduje svojo zgodbo, vrivajo kratke eno- ali dvovrstične življenjske zen modrosti. Od te, da »je včasih bolje ne imeti kot imeti« (Begagić, 2006: 48), do tega, da je lahko karkoli žalostno. »Na primer način, kako se imajo ljudje radi. Način, na katerega se ne pretvarjajo več, da se imajo radi.« (Begagić, 2006: 70)

Avtorica v zbirki kratkih zgodb, na začetku katere je citat R. Carvera, s to gesto niti ne želi skriti, od koga se je učila, ter tudi, da gre za teoretično podkovano ustvarjalko, kar je sploh prej pravilo kot ne pri večini tako mlajše generacije kot tudi pri kakovostnih sodobnih pisateljicah in pisateljih bosansko-hercegovske literature. Večina jih je študirala ali humanistične ali družboslovne vede, če že ne primerjalno književnost ali jezike in književnosti narodov Jugoslavije, in tudi na trgu delovne sile deluje na širokem področju kulturne (re)produkcije. Medtem ko je metazgodba tako te zbirke kot večine kakovostnih in večinoma tudi nagrajenih kratkih zgodb in zbirk carverovsko vprašanje krhkosti ljubezni, odlikuje kratke zgodbe bosansko-hercegovskih ustvarjalcev tudi nekakšna melanholično-nomadna tekstualnost, ki v nasprotju z že omenjenimi romani identitetnega prehoda niti ne vsebuje več zapisa o zlati dobi otroštva in mladosti, a se jo čuti v podtonu zgodb kot melanholično spominjanje ob zavedanju lastne minljivosti.

Nomadskost oziroma vrženost v pogosto tuji prostor in tudi prisila do-it-yourself new biography pa se v kratkih zgodbah kažejo skozi pogostost problematizacije prostora, začasnosti, potovanja, nepovratnosti. Tako ima nova, pred kratkim v Beogradu izdana zbirka kratkih zgodb Lamiije Begagić naslov Jednosmjerno. Krhkost življenja oziroma krhotine življenja, zapisane v obliki kratkih zgodb, pa očitno še čakajo bosansko-hercegovski filmske ustvarjalce, da iz bogastva literature ustvarijo bosansko-hercegovski Shortcuts.

U društvu jednog lica – iskanje taktik v novem polju strategij

»Društvo jednog lica – koji li je idiot smislio tu pravnu besmislicu na bosanskom jeziku?«
(Šaković, 2010: 61)

Če v zaključku tega orisa aktualnih dogajanj v bosansko-hercegovski prozi poskušam povzeti vso pestrost osebnih poetik in usod v nekakšen skupni imenovalac, se najprej spomnim zgoraj navedenega citata o »družbi ene osebe«. Ko se Šakovićev junak pripravlja na svoj literarni večer, brska po listkih, na katere si je po finskih beznicah zapisoval udarne modre misli, ki bi mu lahko prišle prav. Na eni od njih je zapisano »Ne pij v družbi ene osebe« (Šaković, 2010: 61). Po večeru samem pa se naš junak kar se da hitro poslovi od gostiteljev in publike ter zavi-je še na eno pivo »adagio, za spokoj duše, da v družbi ene osebe razmisli o večeru v celoti« (Šaković, 2010: 66).

Kljub razlikam v oblikah in metaforah, melanholiji, pesimizmu nasproti optimizmu, paleti občutkov in barv, s katerimi prelivajo v besede svoje zgodbe ... sodobno bosansko-hercegovsko prozo in njene ustvarjalke in ustvarjalce povezuje iskreno iskateljstvo pri odgovarjanju na ver-jetno večna in nikoli do konca razrešena vprašanja od kod prihajam, kdo sem in kam grem. Za razliko od sorodnih sodobnih pisav, ki se poglobljeno ukvarjajo s podobnimi tematikami,¹² so pisateljice in pisatelji »bosanskih besedil« bili, kakor koli blede in bedno že zveni ta fraza, z udarcem zgodovinske usode pahnjeni v ta položaj. Krvavo dogajanje velike zgodovine je razdrlo njihove do tedaj neproblematizirane in varne majhne osebne zgodovine. Tako lahko povzamem del naslova iz besedila Mirande Jakiša in rečem, da gre v sodobni bosansko-hercegovski prozi predvsem za »pre-živetje v literarnem besedilu« (Jakiša, 2010).

Ta preživetja pa večinoma na ravni iskanja virov preživljanja, skratka, iskanja različnih poti do univerzalnega ekvivalenta, ustvarjanja denarja, ne morejo več delovati tako, kot so se pre-vedli v postsocialistična stanja pomembne ustvarjalke in ustvarjalci iz nekdane socialistične Vzhodne Evrope. Za večino ustvarjalk in ustvarjalcev sodobne bosansko-hercegovske proze ne obstajajo rešitve, o katerih piše Andrew Baruch Wachtel v svoji raziskavi o prilagoditvah novim razmeram v postsocialističnih družbah na prehodu (Wachtel, 2006). Zanimivost prehoda je že mimo. Daytonsko zamrznjen politični položaj postaja mednarodno nezanimiv in ni potrebe po bosansko-hercegovskih literarno-žurnalističnih razlagalkah/razlagalcih tipa dvojice Drakulić-Ugrešić (glej Wachtel, 2006: 144–154). Ohranjanje ne le etične držę, ampak predvsem pestrosti zakladnic lastne identifikacije, jih sili v položaj »četrte entitete«. Kaj jim torej ostane?

Če za ponazoritev položaja uporabim znano konceptualno dvojico, ki nam jo poda Michel de Certeau, strategija nasproti taktiki (de Certeau, 2007), lahko rečem, da so ustvarjalke in ustvarjalci, tako v tujem kot »domačem« eksilu, bili pahnjeni v radikalno spremenjena polja strategij. V

¹³ V svoji metanaraciji je podoben konceptu globalnega razreda v globalizacijskih teorijah v prvi polovici devetdesetih let preteklega stoletja, ko se je na veliko pisalo in aditivno dodajalo attribute »globalnega razreda« ter razvoju globalne kulture, hkrati pa se je pozabljal, da si tovrsten *global cultural life* lahko privoščijo le drobci svetovne populacije oziroma praviloma le tisti, ki so jim bile takšne »teorije« teleološko opravičilo za neoliberalno »globalizacijo« ekonomije.

¹⁴ Glede na opombe urednice posthumno izdanih zgodb v zbirki *Lauta i ožljci* Mirjane Miočinović je razvidno, da si je Danilo Kiš kot mogoče naslove te zgodbe zapisal Apatrid/Človek brez domovine in Duh je naša domovina (Kiš, 1994: 104).

strukturacijska načela na eni strani tujih urbanih družb, na katerih obrobju po navadi bivajo izseljenci, na drugi strani pa na nove strukturacijske matrike določanja, kdo in čigav si v aktualnem družbeno-političnem vozlu Bosne in Hercegovine. Ta nova polja strategij zahtevajo tudi nove osebne in skupinske taktike.

Če izstopimo iz proznih besedil, iz bibliografij, in pogledamo biografije, vidimo, da položaj bosansko-hercegovskih ustvarjalk in ustvarjalcev ni tako drugačen od položaja le-teh v naši domači družbi. Večina jih poskuša uravnati življenje dvoživk med služenjem denarja na širše kulturnem (novinarstvo, prevajanje, urednikovanje, knjižničarstvo) ali akademskem področju (poučevanja, lektorstva, asistenture, raziskovalno-pedagoško delo) in ustvarjanjem. Ključna razlika je le v tem, da so prostori in razmere za delovanje z zamiranjem zanimivosti Bosne za globalni infotainment, tako v tujini živečih in delujočih kot tudi tistih v Bosni in Hercegovini bolj negotovi in položaji verjetno tudi, primerjalno gledano, bolj marginalni.

Četudi bi številne od njih morda mikala nomadska pozicija, ki se pogosto kaže v sklicevanju na Kiša in njegov biografijo, jih je večina ujeta v usodo kulturnega proletariata poznega kapitalizma. Jamesonova kulturna logika poznega kapitalizma pa ima seveda svoje kalupe. Na tem mestu naj na kratko omenim lastno skeptičnost do koncepta kozmopolitizma. Ta se mi zdi, ob sklicevanju oziroma ponavljanju bib(li)ografij pol ducata svetovnih kozmopolitskih literarnih ustvarjalcev in skorajda nobene ustvarjalke, dokaj meglen, če že ne zavajajoč koncept.¹³ V kruti praksi ga sodoločata možnost preživetja in v sodobnem času čedalje bolj piarovskega globalnega literarnega trga. Tako je verjeno bi(bli)ografsko najbolj nomadski od vseh bosansko-hercegovskih ustvarjalk in ustvarjalcev s kakovostnim opusom Bekim Sejranović (2008, 2010) literarna zveza le »jugoslovanske Atlantide«, čeprav bi si zaslužil vsaj evropsko odmevnost.

Kaj torej ostane bosansko-hercegovskim proznim ustvarjalkam in ustvarjalcem, ko oddelajo svoj ših? Ostane jim »društvo jednog lica«. Pisanje kot nekakšna psevdo avtoterapija, pisanje kot »pre-živetje« v jeziku spominov in preizpraševanje lastnih identitet.

Če skupaj s kritičnim teoretskim pogledom na sodobna dogajanja na Balkanu pritrdimo, da so zadnje balkanske vojne predvsem posledica evropeizacije Balkana (Jezernik, 2007), potem ne morem kaj, da ne bi pomislil na Sejranovićev opis usode, ki jo doživi etnična manjšina Karavlas (Sejranović, 2010: 45–51). Istoimenska vas, ki jo je naseljevala ena od ne tako maloštevilnih bosansko-hercegovskih etničnih manjšin, je najprej opustela, potem pa so jo naselili vahabiti. Kara-Vlahe, ki so, kot zapiše Sejranović, uporabljali vsaj tri jezike (materni karavlaški, srbo-hrvaški in gastarbajterski nemški) in so v eni povedi, »če je to bilo potrebno, izmenjali vse tri jezike, in to po večkrat, tako da včasih tudi sami niso vedeli, kateri jezik uporabljajo« (Sejranović, 2010: 46), so zamenjali branilci religiozne čistosti.

Položaj sodobnih bosansko-hercegovskih ustvarjalk in ustvarjalcev je pogosto podoben položaju, ki so ga doživeli Karavlas. Ljudje, ki so ostali brez domovine, se lahko kot gospod Apatrid iz zgodbe z istim naslovom Danila Kiša, zavedajo: »... da so nepremostljive meje, ki delijo svetove, in v kolikšni meri je jezik edina človekova domovina (Kiš, 1994: 6)«. ¹⁴ Bosansko-hercegovske ustvarjalke in ustvarjalci v k monadam stremeči »evropeizaciji« ohranjajo jezikovni in pomenski Babilon.

Literatura

- ALIČ, V. IN SKERL KRAMBERGER, U. (2009): Sejo Sexon: Četrta entiteta v Bosni sem jaz!. Dnevnikov objektiv, 5.12.2009. Dostopno prek: [HTTP://WWW.DNEVNIK.SI/OBJEKTIV/1042320695](http://www.dnevnik.si/objektiv/1042320695) (5.12.2009).
- BEČEVIĆ, Z. (2009): Putovanje započeto od kraja. Tuzla, Bosanska riječ.
- BEGAGIĆ, L. (2006): Godišnjica mature. Beograd, Rende.
- BEGANOVIĆ, D. (2009): Poetika melankolije: na tragovima bosansko-hercegovačke književnosti. Sarajevo, Rabic.
- BRIGIĆ, D. (1999): S one strane života. Sarajevo, Svjetlost.
- DE CERTEAU, M. (2007): Iznajdba vsakdanjosti. Ljubljana, Studia humanitatis.
- DEBELJAK, A. (2010): Balkanska brv: eseji o književnosti jugoslovsanske Atlantide. Ljubljana, Študentska založba.
- HORVAT, M. (2010): Jospi Osti – Intervju. Mladina 2010 (51–52): 83–87.
- IMAMOVIĆ PIRKE, E. (2006): Jel neko vidio devojčice, kurve, ratne zločince. Zagreb, AGM.
- IMAMOVIĆ PIRKE, E. (2008): Tajna doline piramida: u potrazi za dokazima da su u Bosni i Hercegovini živjela inteligentna bića. Sarajevo, Gracija Press.
- JAKIŠA, M. (2010): Bosanski tekstovi. Pre-živjeti u književnome tekstu. Časopis za po-etična istraživanja i djelovanja 4, marec/april 2010.
- JEZERNIK, B. (2007): Europeanisation of the Balkans as the Cause of its Balkanisation. V Europe and its other: notes on the Balkans, ur. B. Jezernik, R. Muršič in A. Bartulović, 11–27. Ljubljana, Oddelek za etnologiju in kulturno antropologiju, Filozofska fakulteta (Zbirka Zupaničeva knjižnica, št. 20).
- KAMERIĆ, M. (2009): Cipele za dodjelu oskara. Sarajevo, Buybook.
- KAZAZ, E. (2009): Neprijatelj ili susjed u kući: (interliterarna bosnaskohercegovačka zajednica na prelazu milenija). Sarajevo, Rabic.
- KIŠ, D. (1991): Gorki talog iskustva. Beograd, BIGZ.
- KIŠ, D. (1994): Lauti i ožiljci. Split, Feral Tribune.
- LJUČA, A. (1998): Hidžra. Sarajevo, Zid.
- LJUČA, A. (2009): Istetovirane slike. Sarajevo, Buybook.
- MEHMEDINOVIĆ, S. (2004): Sarajevo blues. Sarajevo, Biblioteka DANI.
- MINISTARSTVO za ljudska prava i izbjeglice Bosne in Hercegovine (2009): Ko je ko u bh. diaspori – Pesci. Sarajevo, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne in Hercegovine.
- MLAKIĆ, J. (2004): Čuvari mostova. Split-Široki Brijeg, Herecegtisak.
- MLAKIĆ, J. (2010): Ljudi koji su sadili drveće. Zagreb, V.B.Z.
- MULIĆ, S. (2007): Sanduk po mjeri. Sarajevo-Zagreb, Naklada Zoro.
- SEJRANOVIĆ, B. (2008): Nigdje, nitkuda. Zagreb, Profil International.
- SEJRANOVIĆ, B. (2010): Ljepši kraj. Sarajevo, Buybook.
- STANIŠIĆ, S. (2009): Kako vojnik popravlja gramofon. Sarajevo, Buybook.
- ŠABOTIĆ, D. (2008): Zazivač mleka. Sarajevo-Zagreb, Naklada Zoro.
- ŠAKOVIĆ, E. (2010): Turist u nevolji. Sarajevo, Rabic.
- ŠAKOVIĆ, E. (2010a): Kod nas svako laže. Dani 671, 23.4.2010. Dostopno prek: <http://www.bhdani.ba/novost/13559/Premينو-Emir-sakovic> (23.4.2010)
- ŠEHIĆ, F. (2008): Hit depo/Pod pritiskom/Transsarajevo/Apokalipsa iz Recycle bina. Sarajevo, Buybook.
- ŠTIKS, I. (2010): Eljahova stolica. Zaprešić-Sarajevo, Fraktura-Naklada Zoro.
- VALJAREVIĆ, S. (2009): Komo. Beograd, Samizdat B92.
- ZAIMOVIĆ, K. (2005): Tajna džema of malina. Sarajevo, Biblioteka DANI.
- WACHTEL, A. (2006) Remaining relevant after communism: the role of writer in Easter Europe. Chicago, The Univeristy of Chicago Press.